

Штохман Л. М.,
Тернопільський національний економічний університет

ФЕМІНІСТИЧНА НАРАТОЛОГІЯ: ОПОВІДНИЙ ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ КОНТЕКСТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

У статті представлено передумови виникнення та основні риси “феміністичної наратології” – одного із провідних підходів у сучасній теорії літератури.

Ключові слова: наратологія, оповідь, фемінізм, контекст, критика, точка зору

В статье представлены предпосылки возникновения и основные характеристики “феминистической нарратологии” – одного из основных подходов в современной теории литературы.

Ключевые слова: нарратология, повествование, феминизм, контекст, критика, точка зрения

The article presents preconditions for emerging and basic characteristics of “feminist narratology” – one of the main approaches in modern theory of literature.

Key words: narratology, narration, feminism, context, criticism, point of view

Наратологія як теорія розповіді набула поширення й концептуального наповнення як окрема галузь гуманітарних наук протягом останніх десятиріч ХХ ст. У розвитку наратології виділяють дві виразні традиції: з одного боку – структуралістську, що виникла у 1960х, передісторія якої сягає німецького класицизму, де вона проявлялась як суто формалістська поетика, що зосереджувалась на риториці та методиці. Аналізуючи численні оповіді, вчені-структуралісти прагнули віднайти єдину формально-оповідну модель, тобто структуру чи граматику оповідання, на основі якої кожне конкретне оповідання розглядалося б у термінах відхилення від цієї базової, глибинної структури.

У ході розвитку наратології учені завели мову про потребу оновленої, постструктуралістської її версії, яка б відмовилася від дослідження глибинних структур, а займалася б інтерпретацією текстів, орієнтованою на контекст. [9, с. 143-145] Тому сьогодні ще говорять про так звані “нові наратології”, що залучають до свого методологічного арсеналу фемінізм, постколоніалізм, культурні студії. Все більша кількість наратологій, торкнувшись усіх сфер людського життя, вивчає функціонування наративу в умовах різноманітних контекстів, семантику літературних форм та взаємозв'язок між ідеологією та структурою оповіді, що зокрема стосується в першу чергу вживання наратології в літературознавстві. [18; 22]

Увага до наративу в літературі сягає часів Арістотелевої “Поетики”, що доводить тривалу історію дослідження наративів [4, с. 12]. Але навіть за наявності спільного у мовах і наративах на комунікативні моделі і структури впливають культурні та ідеологічні відмінності. Дослідження впливу таких факторів є першочерговим завданням у вдосконаленні методів аналізу текстів художньої літератури та наративів у інших сферах.

А. Нюннінг вважає, що різниця між класичною і посткласичною наратологіями виглядає наступним чином. Головним об'єктом дослідження в класичній наратології є оповідний текст (нاراتив), його будова і властивості, в посткласичній наратології – процес читання наративу, оповідні стратегії. Перевага в класичній наратології віддається бінарним опозиціям і дуальним парам, в посткласичній – загальнокультурній інтерпретації і цілісному описові. Класична наратологія є відносно цілісною дисципліною, посткласична – це інтердисциплінарний проєкт, що складається з різнорідних підходів [17, с. 103-114].

Джералд Принс говорить про сучасну наратологію як про сукупність різних наратологій, про що виразно свідчить заголовок його праці 1990 року “On Narratology (Past, Present, Future)” [17]. Не зважаючи на множинність посткласичних наратологій, Девід Герман бачить у такому переформатуванні одну ширшу реконфігурацію, що з'являється у всіх її версіях – перехід від текстової та формальної моделей до тих, які є одночасно формальними і функціональними – зміна з форми на форму-в-контексті. Це свідчить про включення інтерпретації наративу у посткласичну наратологію та зміщення акценту із форми на “складну взаємодію між формою наративу та контекстами наративної інтерпретації” [13, с. 8-9]. Як зазначає Герман, значення посткласичних наратологій полягає, перш за все, у визначенні можливостей чи обмеженості класичної наратології (у зображенні тих чи інших аспектів, які є предметом наратології), у доповненні класичних наративних моделей посткласичними (з метою відповідності тим аспектам наративного дискурсу, які класична наратологія не приймала до уваги) [12, с. 84-85].

У своїй праці “What can we learn from contextualist narratology” (1990) Сеймур Четмен відзначив значний поступ у наратологічних дослідженнях – науковці запропонували нове бачення наративів, яке помітно відрізняється від структуралістської наратології. Назвавши такий підхід контекстуалістським, Четмен пояснює, що основною претензією контекстуалізму до наратології є те, що вона не зважає на оточення, умови розвитку літератури. На противагу, контекстуалістський підхід відрізняється гнучкістю [10, с. 4-6].

Постструктуралістський фемінізм базується на критиці універсалістських принципів структуралізму, критиці дуальних структур і бінарності як фундаментального принципу культури і мислення. Він кинув виклик класичній наратології, аргументуючи це категоричним бінарним структуралістським моделям, що формують невідповідні зразки мислення про різницю раси, класу, гендеру, національності та статі.

Завдяки фемінізму у багатьох дисциплінах завучала думка про розвиток феміністської естетики, з допомогою якої можна було б пояснити жіночі мистецькі твори. Наприклад, французькі феміністки Люс Ірігаре, Гелен Сіксу та Монік Віттіг зосередились на створенні феміністської мови з метою переписування класичних оповідей та осмислення жіночих наративів. Чимало досліджень з феміністської естетики дотримуються поглядів, висвітле-

них у їхніх працях, а також у роботах Юлії Крістєвої. На їх думку, “невід’ємною частиною [нової] феміністської поетики є переосмислення основних культурних шедеврів минулого методом іронічного перепрочитання і переписування” [20, с. 217].

Такі критики як Кейт Міллет, Керолайн Хейлбран та Джудіт Фетерлі розвинули модель американської феміністичної критики, яку Елейн Шоволтер назвала *feminist critique*, феміністською критикою “написаної чоловіками історії літератури” у своєму есе “До феміністичної поетики”. Ці критики вивчали, як у канонічних творах західної літературної традиції (представленої переважно чоловіками) зображувались жіночі персонажі, виражаючи патріархальну ідеологію, притаманну, але не виражену явно, у творах класиків. Вони також демонстрували, що відношення та традиції, які підтримують систематичне чоловіче домінування, вписані у літературний канон. У своїй праці “Читачка, що опирається: Феміністський підхід до прочитання американської прози” (1978) Джудіт Фетерлі спонукає жінок стати “читачем, що опирається”; звернути увагу на те, наскільки упередженими у вживанні мови, тем, сюжетів та ставлень є більшість текстів, написаних чоловіками. Вона також закликала активно опиратися цій упередженості з тим, щоб відучити жінку від “учоловічення” у процесі читання [12, с. 43].

Підхід до літературних творів із позиції феміністичного наратологічного прочитання, здійснення наративного аналізу літературних творів через призму гендерних студій і феміністичної критики відкрили шлях до оформлення окремого напрямку, “феміністичної наратології”. Вона виступає із критикою “гендерно незрячого та андроцентричного” вивчення нарративів на попередніх стадіях наратології.

Феміністична наратологія виступає за внесення гендеру до категорій наратології для аналізу того, як значення утворюється у ході оповіді. Таким чином, прояви гендеру в наративних стратегіях, що були мертвою зоною у традиційній наратології, стають головним об’єктом вивчення, завдяки чому суттєво змінюється підхід до наративу. На відміну від структуралістської теорії, феміністичну наратологію цікавлять як формальні ознаки наративів, так і контекст їхнього створення та рецепції. Одночасно приділяючи увагу аспектам форми та змісту, феміністична наратологія відкриває нові перспективи досліджень, де літературні засоби вираження поєднуються із їхнім соціальним та культурним контекстом [17, с. 23-31].

На перший погляд, термін “феміністична наратологія” здається дивним поєднанням двох фактично несумісних підходів у межах теорії літератури. Тоді як феміністична теорія літератури займається здебільшого політикою і надає перевагу розгляду питань ідеології а не проблем форми, структуралістська наратологія навпаки наголошує на останніх за рахунок змісту чи ідеології. Поєднання цих дивергентних точок зору, вперше виголошене Сюзен Лансер у її статті “До феміністичної наратології” (“*Toward a Feminist Narratology*” (1986)), може видаватися неймовірним, якщо не нездійсненим завданням. Всупереч (чи завдяки) цьому, феміністична наратологія виникла як цінний та захоплюючий проект, що підняв питання, які структуралістська наратологія та феміністська теорія літератури навіть не розглядали.

Ансгар Ніннінг (1995) зазначає, що фемінізм та наратологія, на перший погляд, мають мало спільного через різні інтереси, теоретичні підходи, методологічний апарат. Наратологія, чи то структуралістська, чи постструктуралістська, прагне до поповнення своєї теоретичної бази [17, с. 103]. З іншого боку, феміністичне бачення нарративів активізує історичні, соціальні, культурні та ідеологічні елементи і структури текстів та конструкцій всередині них. Фемінізм орієнтується на інтерпретативний аналіз, тоді як наратологія – на таксомічний і шаблонний. Основною метою феміністських студій є реалізація жіночих ролей у текстах та літературі, суспільному житті, соціальних відносинах. Поєднуючи методи наратологічних універсалій із інтерпретативним, контекстуальним феміністичним підходом, феміністична наратологія вбачає продуктивні перспективи у вдосконаленні наратологічного аналізу через призму поєднання структуралізму та культуралізму [17, с. 218].

Феміністична наратологія зробила помітний відхід від базових структуралістських принципів. В той час як класична наратологія робила універсалізуючу вимогу описувати усі наративи, витворені в усіх культурах, феміністична наратологія наполягає на поміщенні наративів у їхні історичні і культурні контексти. Одним із контекстів, якому приділяється пильна увага, є гендер, особливо виражений з феміністської точки зору.

Ансгар Ніннінг у статті “*Gender and Narratology: Categories and Perspectives of Feministic Narrative*” стверджує, що “... теоретичним вихідним положенням для феміністичного вивчення нарративів є те, що форма оповіді не є втіленням якогось із її сталих типів. Вона радше залежить від історії та змінюється залежно від певних соціальних і світоглядних умов” [17, с. 105].

Фемінізм орієнтується на інтерпретативний аналіз, а його метою постає реалізація жіночих ролей у соціальній структурі. Культурно-політична перспектива бере до уваги фактори відмінності, закодовані у текстах, таким чином змінюючи способи їх інтерпретації в процесі аналізу.

Сьогодні у західному літературознавстві побутує кілька різновидів феміністичної наратології, в залежності від того, чи концентрується дослідник на гендері автора, авторському задумі, аудиторії, гендері реального читача, персонажів, наратора чи нарататора. Феміністична наратологія включає теорію і практику, застосовану як до гендерно нейтральних моделей наративу, так і до продукування гендерно орієнтованого читання поодиноких розповідних текстів.

Передусім феміністична наратологія зосереджується, на зразках, створених жіночими персонажами в межах сюжету твору. Приміром, Ненсі Кейт Мілет у праці “*The Heroine’s Text*” (1980) доводить, що феміноцентричні романи 19 століття пропонують лише два варіанти для своїх героїнь: вийти заміж, або померти [22, с. 47].

Сюзен Лансер, розробляючи модель феміністичної наратології, розпочала із перегляду теоретичних засад та практичних здобутків наратології. Є деякі елементи наративу, на які не впливає аналіз питань гендеру (наприклад, часові характеристики), чого не можна стверджувати про інші. Феміністична наратологія синтезує міметичне із семіотичним та має за мету вивчення наративів із врахуванням контексту, який одночасно є лінгвістичним, літературним, історичним, біографічним, соціальним та політичним.

С'юзен Лансер розробляє теорію нового відгалуження наратології і доповнює теорію Жерара Женета, використовуючи категорії з його праці "Discours du Recit. Вона стверджує про існування категорій, які можливо вдосконалити за умови перегляду наратології з феміністської точки зору: наратологічне поняття **фокалізації** (точки зору) – те, що Женет називає способом, дистанцією чи перспективою оповіді, **часові характеристики** оповіді із підвидами: порядок, тривалість та частота; **голос** ("всестороння теорія голосу"), в якій буде відображено елементи утворення поліфонії та сформульовано теорію "наративного тону" [16, с. 224-256]. Як зазначає Женетт, в оповіді часто присутні кілька рівнів, на кожному з яких на перший план виступає інша перспектива [4, с. 341].

У працях С'юзен Снайдер Лансер категорія "точки зору" набуває нових обрисів, коли береться до уваги те, що точка зору є справою як ідеології, так і методики. Поєднання феміністичних уявлень з наратологічним аналізом є предметом досліджень авторки у фундаментальних працях "The Narrative Act. Point of View in Prose Fiction" (1981) та "Fictions of Authority. Women writers and narrative voice" (1992).

Лансер не погоджується із визначенням жіночих наративів як "безсюжетних", тобто переважно статичних, порівняно із чоловічими. Як правило, сюжет розглядають як єдність складових розвитку та вирішення проблеми. Таке визначення означає, що події тексту розгортаються на основі дій протагоніста. Як результат, маскулінні визначення сюжету не мають нічого спільного ні з поняттями жіночого досвіду, ні з жіночим письмом, що підтверджує необхідність "радикального перегляду теорій сюжету" [15, с. 114].

Крім того, Лансер говорить про існування ще одного рівня наративу, що може бути доречним доповненням до аналізу жіночого досвіду – **процесу написання**, коли розповідь стає очікуваною дією, що ніби підказує, де має відбутись розв'язка. Recit та histoire сходяться, замість того, щоб залишатись окремими елементами, розповідь стає невід'ємною складовою розвитку історії [15, с. 213]. Комунікація, розуміння стає не лише метою розповіді, але і діяльністю, що може змінити те, про що йдеться. Одним словом, сюжет існує поза жіночими "безсюжетними" наративами – додатковий сюжет – поділитись досвідом таким чином, щоб життя слухача довершило історію письменника.

Феміністичні наратологи не пропонують якихось узагальнюючих моделей наративу, які могли б заперечувати чи заміщати ті, що були розвинуті в ширших сферах наратології. Натомість вони фіксують винятки з загальних правил і пропонують нові категорії – або нове розуміння уже усталених категорій. Роблячи акцент на культурі та історії, феміністські наратологи схиляються до поєднання феміністичних уявлень з наратологічним аналізом у розвитку гендерно орієнтованої інтерпретації текстів. Відповідно до цього, їхня практика відходить від більш універсалізованої поетики її структуралістських попередників.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика : Пер. с франц. – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
2. Барт Р. S/Z. / Пер. с фр, 2-е изд., испр. Под ред. Г. К. Косикова. – М. : Эдиториал УРСС, 2001 – 232 с.
3. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет. – М. : Худ. литература, 1975. – 502 с.
4. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. – Т. 1. – М. : Изд-во им. Сабашниковых. – 472 с.
5. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. – Т. 2. – М. : Изд-во им. Сабашниковых. – 472 с.
6. Жеребкина И. Феминистская литературная критика // Введение в гендерные исследования. Часть 1. Учебное пособие. Под ред. И. Жеребкиной. Спб., Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001 – С. 543-561.
7. Ambiguous Discourse. Feminist Narratology and British Woman Writers / Ed. by Kathy Mezei. – Chapel Hill, London : University of North Carolina Press, 1996. – 286 p.
8. Brewer, Maria Minich. A Loosening of Tongues : From Narrative Economy to Women Writing. // Modern Language Notes 99. 5 – 1984. – P. 1141-1161.
9. Brooks C., Warren R. P. Understanding Fiction – New Jork, 1943.
10. Chatman S. coming to Terms : The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film. – Ithaca and London : Cornell University Press, 1990. – 241 p.
11. Chatman. S. Story and Discourse : Narrative Structure in Fiction and Film, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978.
12. Diengott Nilli. Narratology and feminism // Style 22, № 1, pp. 42-51, 1988.
13. Herman David (ed.), Narratologies : New Perspectives on Narrative Analysis. Columbus : Ohio State University Press, 1999.
14. Herman D. Story Logic. Problems and Possibilities of Narrative. – Lincoln, London : University of Nebraska Press, 2002. – 477 p.
15. Lanser S. S. Fictions of Authority. Women Writers and Narrative Voice. –Ithaca, London : Cornell University Press, 1992. – 287 p.
16. Lanser S. S. The Narrative Act. Point of View in Prose Fiction. – Princeton : Princeton University Press, 1981. – 309 p.
17. Nunning, Ansgar. Gender and Narratology: Categories and Perspectives of Feministic Narrative // Zeitschrift fur Anglistik und Amerikanistik. № 43. 1-2. – 1995, – 102-121. Translation by Kenneth Deman (Wayne State University) commissioned by Jennifer Machiorlatti, December 1995.
18. Prince Gerald. Narratology, Narratological Criticism, and Gender // Paper delivered in honor of Lubomir Dolezel at the colloquium "Fiction and Worlds". – Toronto : University of Toronto, 1990.
19. Recent Trends in Narratological Research. Papers from the Narratology Round Table / Ed. By John Pier. – 1999.
20. Showalter Elaine. Towards a Feminist Poetics // Twentieth-Century Literary Theory : A Reader. Ed. K. M. Newton. – New York: St. Martin's Pres, 1998. – P. 216-220.
21. Stanzel F. A Theory of Narrative / Transl. by Charlotte Goedsche. – Cambridge : Cambridga University Press, 1982. – 309 p.
22. What is Narratology. Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / Ed/ by Tom Kindt, Hans-Harald Müller. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2003. – 368 p.